

SZILUETT

Korszerű
történelmi
életrajzok

VÉBER JÁNOS

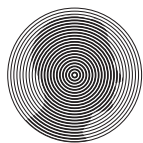
Két korszak határán
Váradi Péter

humanista főpap, kalocsai érsek
pályaképe

Véber János

Két korszak határán

Váradí Péter
humanista főpap, kalocsai érsek
pályaképe

SZILUETT

Korszerű
történelmi
életrajzok

A Kronosz Kiadó
és a Magyar Történelmi Társulat
sorozata

Sorozatszerkesztők:

Bánkuti Gábor
Fedeles Tamás
Gőzsy Zoltán
Varga Szabolcs
Vonyó József

Sorozatterv: Tepes Ferenc

Véber János

Két korszak határán

Váradi Péter

humanista főpap, kalocsai érsek
pályaképe

Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat

Pécs – Budapest, 2016

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó és a Magyar Történelmi Társulat gondozásában 2016-ban megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978 6156 027 70 2

Lektorálta és szerkesztette:

Fedeles Tamás

© Véber János
© Magyar Történelmi Társulat
© Kronosz Kiadó

Tartalom

Bevezetés	7
Egy főpap tündöklése és bukása	
Váradai Péter pályaképe (1450 k.–1484).....	12
Ifjúsága, tanulmányai	12
„Péter kalocsai érsek, [...] a király jobb szeme”	20
A király levélfőnöke	33
Diplomáciai és egyházi feladatai	45
Egyházi javadalmak, világi birtokok	48
A budai humanista kör tagja	52
„Árva voltál, árva leszel és Árvában fogsz meghalni.”	
A király foglya	57
Egy váratlan esemény	57
Mátyás fogságában. Presztízsharc a pápák és a király között	67
A nagy visszatérés	73
A két sorsdöntő esztendőben	73
A péterváradai apátság visszaszerzése	77
Politikai szereplése 1492 után	84
Szerepe a déli végek védelmében	90
Egyház- és birtokkormányzati tevékenysége a Jagelló-korban	94
Kapcsolata a ferencesekkel	101
Humanista összeköttetései	105
Az egykori Váradai-bibliotéka	110
Váradai Péter Leveleskönyve	116
A kollekció felépítése és fordultatos szöveghagyománya	116

Főbb levéltípusai, azok irodalmi értékelése	122
A római Kúria tagjaihoz intézett levelek	123
Egyház- és birtokkormányzati levelek	128
A kor közéleti szereplőihöz intézett levelek	131
Humanista episztolák	134
Levélírói stílusa	136
Összegzés	143
Jegyzetek	145
Illusztrációk jegyzéke	153
Források és irodalom	154
Névmutató	158

Bevezetés

„Mátyás király az ellenséggel szemben érzett haragjának keserű epéjét Péter kalocsai érsekre zúdította, saját kezével többször megütötte, sötét és bűzös, egy ember számára is szűkös tömlőcbe (amely Árva várában [...] ma is látható) vettette ezekkel a szavakkal: *Árva voltál Péter, árva leszel és Árvában fogsz meghalni. (Arva fuisti, arva eris, et in Arva morieris).*” – írta jelen kötet főhősének 1484-es, a kortársak számára is váratlan elfogásáról a 17. századi történet-író, Révay Péter *De Monarchia* című művében, valószínűleg jócskán kiszínezve, dramatizálva az eseményeket.¹ A szóban forgó kalocsai érsek Váradai Péter, aki az 1450-es években született és viszonylag alacsony sorból, egy püspöki városi, nagyváradi polgári családból származott, majd a magyar humanizmust megalapozó Zrednai (Vitéz) János váradai püspök támogatásával Itáliában, Bolognában tanult. Az 1470-es évek elején, közepén tért vissza Magyarországra, ahol Mátyás király kancelláriájában gyors karriert futott be, királyi titkárból az 1480-as évekre kancellár és bács-kalocsai érsek lett. Ekkor történt az említett letartóztatás. Karrierje csúcsán, a kortársak számára is váratlanul, Mátyás király börtönbe vetette, ahonnan nem is szabadult ki 1490-ig, noha kiszabadítása érdekében a pápai kúria minden követ megmozgatott. Ha hinni lehet az 1488-ban Budára küldött Angelo Pecchinoli pápai legátus követjelentésének, pontosabban annak, amit neki Mátyás király tárgyalásaik során mondott, Váradai Péter maga is kalandos úton próbált meg kijutni börtönéből: gyóntatópapjával hagymalével írt titkos üzenetet küldött a pápának. Az akciót a pap hiúsította meg, mert az ivóban eldicsekedett küldetésével. A levelet a király a küldönc leleplezését követően a tűz fölé tartotta, és így el tudta olvasni.² Végül Mátyás király halála meg-

hozta Váradi Péter számára a szabadulást. Élete utolsó évtizedéről, amely a Jagelló-kor elejére esett, egy fontos, ám sok szempontból szubjektív forrással rendelkezünk: saját leveleskönyvével, ami száznegyvennégy saját nevében írt latin nyelvű levelét tartalmazza. E gyűjtemény a magyar humanizmus egyik fontos alkotása. Az érsek az 1490 utáni esztendőkből igyekezett korábbi birtokait és egyházi javadalmait visszaszerezni, és amennyire erre lehetősége nyílt, részt vett a kor politikai küzdelmeiben is. Tanulmányai, egyházi és politikai karrierje révén a Mátyás-kor itáliai és más magyar humanistáival is kapcsolatba került, sőt, egy levelének tanúsága szerint Janus Pannonius műveinek fennmaradásában is volt szerepe. Életének itt említett fordulópontjai már a kortársak és a későbbi történetírás érdeklődését is felkeltették. Ezek alapján több kérdés is felmerül: hogyan vezetett az út egy püspöki városi, lényegében polgári családból Mátyás király bizalmasainak sorába? Milyen okok vezettek bukásához? Milyen szerepet játszott a kora Ulászló-kor Magyarországon? Humanista tevékenységét, levelezését hogyan értékelhetjük? Jelen kötetben – amely 2010-ben megvédett doktori disszertációmon alapul – megkísérlek e kérdésekre is választ adni. E helyütt is szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Pajorin Klárának, illetve opponenseimnek, Jankovits Lászlónak és Szovák Kornélnak a kéziratomhoz fűzött értékes észrevételeikért.

Váradi Péter korának fontos szereplője volt, humanista tevékenysége mentorához, Zrednai (Vitéz) Jánoséhoz mérhető, ennek ellenére napjainkban neve szinte csak a legszűkebb szakmai körökben ismert. Ennek az az oka, hogy noha pályáját többször is feldolgozta a történetírás, írói életművének értékelése a mai napig nem történt meg. Életrajzának megismerése előtt érdemes, és később középkori történelmünk szempontjából is tanulságos kutatástörténetével is röviden megismerkednünk. A Váradi-féle humanista leveleskönyvnek, latin leveleinek sem készült eddig korszerű kritikai kiadása, pedig ez az egyik legnagyobb, eredeti középkori kéziratban fennmaradt magyarországi levélgyűjtemény. A levelek nagy része régóta ismert volt a magyar kutatás előtt a jezsuita történetíró, Wagner Károly 1776-ban megjelent kiadásából.³ A mű, mivel nem a leveleskönyv egyetlen fennmaradt középkori kódexére, hanem annak különféle, nem teljes másolataira támaszkodott, nem felel

meg a mai tudományos igényeknek. Az érsek életrajzának megalkotásával kapcsolatban több probléma is felmerült. Származási helye, ebből képzett előneve ismeretlen volt, mivel leveleskönyvében és a 18. században ismertté vált forrásokban csak keresztnévét és érseki címét használta. A kérdés megoldásával többen is próbálkoztak: Wagner Károly, a szövegkiadó egy elég sajátos következtetés alapján Péter érseket a neves Várdai családdal hozta rokon-ságba.⁴ A problémát Botka Tivadar oldotta meg (1870), amikor az egykori bécsi császári levéltárban, a *Haus- Hof- und Staatsarchiv*-ben felfedezte az érsek gyűrűspecsjének lenyomatát, és az azon ábrázolt címer alapján bizonyította, hogy Péter kalocsai érsek nem lehetett a Várdai család tagja, ezért neve Váradi volt.⁵ Váradi első tudományos igényű életrajzát a 19. század második felének talán legjelentősebb magyar egyháztörténésze, Fraknói Vilmos írta meg 1883-ban.⁶ A viszonylag terjedelmes, a *Századok* című történelmi folyóirat hasábjain megjelent dolgozatban számtalan, magyar és itáliai levéltári forrást használt fel. Különösen értékes munkájának az a fejezete, amelyben a Szentszék Váradi kiszabadítása érdekében tett erőfeszítéseit tárgyalta. Az életrajz Váradi 1490 utáni tevékenységét egészen pozitív színben tüntette fel. A következő, Váradi humanista tevékenységét is vizsgáló életrajz 1942-ben látott napvilágot Gerézdi Rabán irodalomtörténész tollából.⁷ Gerézdi bölcsészdoktori értekezésében az addig csak történeti forrásnak tekintett leveleskönyvet is vizsgálat tárgyává tette: összegyűjtötte a leveleskönyv koraujkori kéziratait, továbbá fontos, stíliserős nyelvi jellegű megállapításokat tett. Noha nem minden eredménye állja ki a kritika próbáját, tanulmánya fontos tudománytörténeti szempontból is, mert alapjául szolgált Boronkai Iván későbbi, Zrednai (Vitéz) Jánossal kapcsolatos kutatásainak. Gerézdi cikkét a Váradi-leveleskönyv szövegkiadásának előtanulmányául szánta, de a leveleskönyv kritikai kiadása végül nem készült el. Wagner nem teljes, több kézről származó másolatokra alapuló kiadását V. Kovács Sándor egészítette ki további négy levéllel, amelyek szövegét egy esztergomi és egy budapesti koraujkori kéziratból közölte (1970).⁸ E négy levél publikálásával vált teljesen ismertté valamilyen Váradi episztola. A leveleskönyv egy része még ugyanabban az esztendőben magyarul is megjelent Boronkai Iván színvonalas

fordításában, a *Magyar humanisták levelei* című gyűjteményben, amelyet V. Kovács Sándor szerkesztett.⁹ A fordító a Wagner-féle kiadásra támaszkodott, de tisztában volt annak hiányosságaival, ezért sok helyütt javította a szöveget, és nemcsak történeti, hanem szövegkritikai jegyzeteket is fűzött a levelekhez. Váradi legfrissebb életrajzát Udvardy József írta meg adatokban gazdag, a középkori kalocsai érsekek életét feldolgozó monográfiájában (1991).¹⁰ Tanulmányában több, korábban nem ismert forrást hasznosított. A fentiek fényében indokolttá vált tehát a tudós prelátus életrajzának modern szemléletű feldolgozása, levelezése kritikai kiadásának elkészítése, műveltségének és irodalmi teljesítményének értékelése. Ebben a kötetben kettős célt igyekszem megvalósítani: egyrészt Váradi Péter életpályáját fogom részletesen, az újabb szakirodalmi adatok, továbbá levéltári források segítségével bemutatni, másrészt közéleti szerepétől elválaszthatatlan írói életművét, levélgyűjteményét is feldolgozom. Munkámban a római német történeti intézet egyik korábbi vezetője, Arnold Esch által megfogalmazott több szempontú megközelítésre, interdiszciplinaritásra törekedtem, aki szerint „az interdiszciplinaritásnak saját fejünkben kell léteznie. Naphosszat ülhet egy medievista, egy régész és egy gazdaságtörténész ugyanazon asztal mellett anélkül, hogy valami is történné.”¹¹

A magyarországi humanizmus korai, „kancelláriai humanizmusnak” nevezett szakaszára jellemző, hogy képviselői a királyi udvarhoz kötődtek és fontos politikai szerepet játszottak. Váradi Péter humanista tevékenysége, mivel működésének színtere a királyi kancellária volt, véleményem szerint csak akkor értékelhető helyesen, ha közben biográfiáját is viszonylag pontosan ismerjük. Tanulmányomban tehát éppen ezért Váradi gyorsan felívelő karrierjét mutatom be elsőként, majd felvázolom 1484-es, részleteit tekintve a kortársak előtt is homályban maradó fogságba vetésének körülményeit. Mivel hivatali munkájához szervesen kötődnek, az életrajzi részben mutatom be Váradi Mátyás király nevében, fontos ügyekben írt igényes latin nyelvű diplomáciai leveleit. Humanista kapcsolatainak rövid áttekintése szintén a pályaképben kap helyet. Váradi Péter 1490-es szabadulása utáni tevékenységével kapcsolatban egy igen terjedelmes, de szubjektív forrással rendelkezünk, magával a Váradi-leveleskönyvvel, ezért Váradi élete utolsó, de igen

mozgalmas évtizedének tárgyalásakor levelei mellett igyekeztem bevonni új, az eseményeket más megvilágításba helyező forrásokat is. Ahogy látni fogjuk, a főpap komoly érdemei ellenére sem játszott mindvégig egyértelműen pozitív szerepet. A kötet második részében Váradi fő művével, terjedelmes leveleskönyvével foglalkozom. Részletesen áttekintem a gyűjtemény szövegahagyományát, tekintve, hogy a korábbi kutatás nem fordított figyelmet a leveleskönyv egyetlen, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött középkori kéziratára. Ezt követően pedig magukat a leveleket teszem vizsgálat tárgyává. A kollekcióban sok, valóban egyszerű stílusban írt levél van, ám közöttük számos igényes stílusú, hosszú episztolát is találunk, amelyek méltán nyerték el a kortársak tetszését. A leveleket a címzettek személye alapján tartalmi csoportokra osztottam. A kialakított kategóriák bemutató elemzése révén a korábbiaknál pontosabb képet kaphatunk a humanista főpap stílusáról. Ebben a tematikai egységben a levelek nyelvi és stílárius bemutatására is kísérletet teszek.